Valiokunnan lausunto SiVL 18/2017 vp─ VNS 6/2017 vp

Sivistysvaliokunta

Valtioneuvoston tulevaisuusselonteon 1. osa Jaettu ymmärrys työn murroksesta

Tulevaisuusvaliokunnalle

JOHDANTO

Vireilletulo

Valtioneuvoston tulevaisuusselonteon 1. osa Jaettu ymmärrys työn murroksesta (VNS 6/2017 vp): Asia on saapunut sivistysvaliokuntaan lausunnon antamista varten. Lausunto on annettava tulevaisuusvaliokunnalle.

Asiantuntijat

Valiokunta on kuullut:
- erityisasiantuntija Kaisa Oksanen, valtioneuvoston kanslia
- kansliapäällikkö Anita Lehikoinen, opetus- ja kulttuuriministeriö
- neuvotteleva virkamies Ilkka Turunen, opetus- ja kulttuuriministeriö
- professori Pertti Haapala, Tampereen yliopisto
- filosofian tohtori, dosentti Anu Järvensivu, Tampereen yliopisto
- professori Erkki Sutinen, Tulevaisuuden teknologioiden laitos, Turun yliopisto
- johtava asiantuntija Tuomo Alasoini, Innovaatiorahoituskeskus Tekes
- professori Olli Kangas, Kansaneläkelaitos
- VTM, tohtorikoulutettava Ottoaleksi Tähkäpää, Tulevaisuuskoulu
- professori Matti Pohjola
- tasa-arvoasiantuntija Milja Saari
- professori Roope Uusitalo

Valiokunta on saanut kirjallisen lausunnon:
- Opetushallitus
- Suomen Akatemia
- Taiteen edistämiskeskus
- Suomen Kuntaliitto
- puheenjohtaja Anne Brunila, Osaamisen tulevaisuuspaneeli
- Ammattikorkeakoulujen Rehtorineuvosto Arene ry
- Ammattiosaamisen kehittämisyhdistys AMKE ry
- Forum Artis ry
- Luovan työn tekijät ja yrittäjät (Lyhty)
- Opetusalan Ammattijärjestö OAJ ry

Valmis
5.0

- Suomen Ammattiin Opiskelevien Liitto – SAKKI ry
- Suomen Lukiolaisten Liitto
- Suomen Opiskelija-Allianssi - OSKU ry
- Suomen opiskelijakuntien liitto - SAMOK ry
- Suomen yliopistot UNIFI ry
- SWiPE, Smart Work in Platform Economy — Fiksu työ alustatalouden aikakaudella -tutkimushanke
- Vapaa Sivistystyö ry

VALIOKUNNAN PERUSTELUT

Yleistä

Sivistysvaliokunta käsittelee selontekoa lähtökohtana siinä arvioitu työn suuri murros ja sen merkitys tarvittavan osaamisen muutokselle. Työn sisällöt ja työtavat sekä työpaikkojen määrät tulevat aloittain muuttumaan, osin voimakkaastikin. Kehitys muuttaa ja osin kyseenalaistaa työn merkityksen henkilön kiinnittymispisteenä yhteiskuntaan. Se luo myös tarpeen ja mahdollisuuden kehittää uudenlaisia yhteistyön ja vapaaehtoistyön malleja sekä ihmisten toimeentulon että yhteiskunnallisen toiminnan ja henkilökohtaisen toimeliaisuuden ja hyvinvoinnin ylläpitämiseksi ja kehittämiseksi. Tämä on välttämätöntä sekä yksilön kannalta, että myös yleisen yhteiskuntarauhan säilymiseksi. Uudet talouden mallit, kuten vaihdanta- ja jakamistalous, voivat tulla laajemmin käyttöön. Tärkeäksi nousevat hyvät sivistykselliset valmiudet. Näiden merkitys kasvaa tulevaisuudessa yhtä lailla yrittäjyydessä, työsuhteessa ja palkattomassa vapaaehtoistoiminnassa.

Selonteossa on esitetty näkemys, että kyse ei ole nopeasta siirtymisestä yhdestä tavasta tehdä töitä johonkin toiseen, vaan pitkään jatkuvasta murroksesta kohti entistä moninaisempaa ja monipuolisempaa työn maailmaa. Valiokunta korostaakin, että kukaan ei voi varmuudella vielä tietää, kuinka paljon esimerkiksi teknologinen kehitys todella muuttaa työnkuvia ja tekemisen muotoja, puhumattakaan ihmisten välisistä suhteista ja yhteiskunnallisesta kehityksestä. Vaikka teknologisen kehityksen voi ennustaa vähentävän työpaikkojen määrää, osa työn murrosta käsittelevistä laajoista skenaarioista (esim. työn tekijätyönantaja-suhteen muutos) eivät valiokunnan saamien lausuntojen mukaan seuraa siitä automaattisesti, ja niihin voidaan vaikuttaa poliittisilla päätöksillä. Toisaalta on selvää, että työnmuutos ei ole vain tulevaisuuden skenaario, vaan sitä tapahtuu jossain määrin jo koko ajan.

Valiokunta korostaa myös rohkeampien skenaarioiden mahdollisuuksia. Esimerkiksi ottamalla laajasti käyttöön viestintään ja tiedon hallintaan laajasti liittyvät edistyneet teknologiat voimme nähdä uhkaavan kaupungistumisen sijasta houkuttelevan ja elävän maaseudun, jossa verkostoitunut ja kansainvälinen työ voidaan suorittaa kotoa käsin. Tukemalla esimerkiksi alueellisesti yhdenvertaisten innovaatioekosysteemien kehittymistä tuetaan samalla osaamisen kasvua ja sen hyödyntämistä tasaisesti eri puolilla maata. Hyväksymällä erilaisuuden luomme mahdollisuudet rikkaalle ja monimuotoiselle kulttuurille, josta jokainen voi ammentaa.

Valiokunta korostaa, että skenaariot eivät toteudu itsestään. Tämän päivän päätökset ovat valintoja, joilla voi olla pitkäaikainen vaikutus ihmisten osaamiseen ja osallisuuteen yhteiskunnassa

yleensä ja erityisesti työmarkkinoilla. Esimerkiksi tasa-arvoon ja yhdenvertaisuuteen liittyvät kysymykset ja vääristymät, kuten hoivavastuun jakautuminen epätasaisesti miesten ja naisten kesken, tulevat jatkossa korostumaan, ja niihinkin on löydettävä ratkaisut. Työn murros ei saa johtaa vain uudenlaiseen työn kehykseen, jossa sukupuoli tai muut ihmisten identiteetteihin tai taustoihin liittyvät jaot edelleen määrittävät työnteon ja osallisuuden mahdollisuuksia. Tulevat muutokset on nähtävä kaiken kaikkiaan mahdollisuutena ja voimakkaana yllykkeenä parempaan ja tasa-arvoisempaan yhteiskuntakehitykseen.

Korkeakoululaitoksemme on osaltaan työn murroksen ytimessä. Valiokunta korostaa korkeatasoisen tutkimuksen ja koulutuksen turvaamista aina perusasteelta korkeimpaan koulutukseen asti. Suomalaisen peruskoulun tärkeä tehtävä on turvata koko nuorten ikäluokalle riittävät valmiudet jatko-opintoihin sekä toimet syrjäytymisen ehkäisemiseksi.Valiokunta korostaa, että koulutuksen vaikutus oppimaan oppimiseen on tulevaisuudessakin tärkeä. Korkeakoulujen on jatkossa herkästi reagoitava yhteiskunnan ja elinkeinoelämän tarpeista viestiviin tulevaisuuden muutossignaaleihin ja pystyttävä vastaamaan kasvavaan jatkuvan koulutuksen tarpeeseen. Työtehtävien nopean muuttumisen vuoksi on tärkeää, että tulevaisuuden opetus antaa riittävän laaja-alaisen koulutuspohjan.

Globaalit muutostrendit ja ongelmat robotisaatiosta kaupungistumiseen ja ilmastonmuutokseen korostavat tutkitun tiedon ja erilaisten sosiaalisten ja teknologisten innovaatioiden sekä poliittisten ratkaisuvaihtoehtojen löytämisen tärkeyttä. Tarvitaan tulevaisuusorientoitunut monitieteinen korkeakoululaitos, joka oppiaineen rajoista riippumatta pystyy tarjoamaan nykyisiin ja tuleviin ongelmiin tutkimukseen perustuvia, radikaalejakin ongelmanratkaisuja. Korkeakoulutuksen ja tutkimuksen visio 2030 -työ on osa tätä korkeakoulujen uudistamista.

Selonteon mukaan käynnissä on työmarkkinoiden jakautuminen korkeaa osaamista vaativiin töihin ja niihin töihin, joissa ei välttämättä vaadita ammattialakohtaista koulutusta. Asiantuntijalausuntojen mukaan jakautuville työmarkkinoille voi syntyä uudenlainen moniosaajien ja -taitajien ammattikunta, joka kykenee elättämään itseään monipuolisilla töillä, jotka eivät ole ammatti- tai toimialasidonnaisia. Ammatti- tai toimialaryhmästä riippumatta työntekijöiltä tullaan odottamaan yhä enemmän autonomiaa ja itseohjautuvuutta sekä muun muassa taitoa pysyä mukana digitalisaatiokehityksessä. Valiokunta korostaa, että huippuosaajakäsitettä ei pidä liittää ainoastaan korkeasti koulutettuihin asiantuntijoihin. Oman alansa huippuosaaja voi olla kondiittorimestari, koneistaja tai aivokirurgi. Heistä jokaista tarvitaan, mutta jokaisen työ muuttuu. Tarvitsemme työn murroksessa pärjääviä oman elämän huippuosaajia työn ja osaamisen jokaisella tasolla. Tarvitsemme myös koulutusjärjestelmän, jossa kaikilla tasoilla korostuvat jatkuvan ja elinikäisen oppimisen mahdollistavat rakenteet.

Kasvava syrjäytymisen uhka

Selonteosta valitettavasti puuttuu suomalaisen yhteiskunnan nykytilan analyysi, jossa muun muassa arvioitaisiin kansalaisten osallistumista työmarkkinoihin, nykyisen työvoiman koulutus- ja osaamistasoa ja koulutuksessa olevien nuorten oppimistuloksia. Näillä on olennaisia vaikutuksia työn muutoksen edellyttämän uuden yhteiskunnallisen vision muodostamiseen, erityisesti arvioitaessa keinoja osaamisen laajamittaiseen kehittämiseen.

Suomi on maailman kärkimaita peruskoulutuksessa ja arvioitaessa aikuiskoulutukseen osallistumista. Tästä huolimatta OECD:n PIAAC-tutkimuksen mukaan Suomessa oli vuonna 2012 miljoona aikuista, joilla oli vaikeuksia tietotekniikan käytössä. Lisäksi 12—14 prosentilla aikuisista on ongelmia luku-, kirjoitus- tai numerotaidoissa. PISA-tutkimukset ovat kertoneet suomalaisen peruskoulun menestyksestä, mutta ne ovat paljastaneet, että kymmenesosa nuorista ei opi riittävän hyvin lukemaan koulussa. Toisen asteen koulutuksen keskeyttäminen on merkittävä yhteiskunnallinen ongelma, jota koulutustarjonnan laajentaminen ja kehittäminen eivät ole vuosikymmenten aikana ratkaisseet. Korkeakoulutukseen on erittäin vaikea päästä, ja korkeakoulutettujen mahdollisuudet kehittää osaamistaan perustutkinnon jälkeen ovat puutteelliset. Muun muassa nämä tosiseikat on otettava selonteon jatkotyössä huomioon.

Samalla kun asiantuntijoiden mukaan työn murros korostaa laajan osaamisen merkitystä ja jatkuvaa koulutusta, niin perinteinen usko koulutuksen merkitykseen hyvän tulevaisuuden takaajana on lausuntojen mukaan nuorten kohdalla osin murtumassa. Sivistysvaliokunta on huolissaan siitä, että katkonaisiin työn- ja elämänkulkuihin sekä puutteelliseen koulutukseen liittyy kasvava syrjäytymisen riski. Valiokunta korostaa edelleen koulutuksen ja osaamisen merkitystä työn ja toimeentulon takaajana ja kannustaa koulutusjärjestelmän kehittämistä siten, että kaikille halukkaille voidaan tarjota joustavat ja yksilölliset mahdollisuudet kouluttautua työhön ja päivittää osaamistaan koko työuran aikana. Opitun tunnistamisen ja tunnustamisen kautta tulee tehdä työssä ja koulutuksen ulkopuolella opittu näkyväksi ja vahvistaa siten henkilön mahdollisuuksia työhön ja lisäkoulutukseen. Syrjäytymistä voi torjua myös kiinnittämällä huomiota ihmisten jaksamiseen. Epävarman tulevaisuuden ja työn vaatimusten vastapainoksi tarvitaan henkisesti virkistäviä ja kiinnostavia opinto- ja toimintakokonaisuuksia. Valiokunta korostaa muun muassa vapaan sivistystyön merkitystä yhä tärkeämmäksi käyvien omaehtoisten opintomahdollisuuksien järjestäjänä.

Taiteilijat esimerkkinä silpputyöläisistä

Sivistysvaliokunta korostaa työn murrokseen liittyvien ilmeisten toimeentulokysymysten kestävää ratkaisua. Jos ns. silppu- ja pätkätyön tekijöiden suhteellinen osuus työvoimasta kasvaa, on näiden henkilöiden osaamisen kehittämistarpeisiin sekä eläke-, sosiaali- ja työttömyysturvaan kiinnitettävä entistä tarkemmin huomiota.

Taiteilijat ovat tehneet jo pitkään senkaltaisia silpputöitä, joita tulevaisuusselonteossa ennustetaan, ja ylläpitäneet samalla pienin kustannuksin laajaa ekosysteemiä, joka elää näiden taidesisällön alkutuottajien työpanoksesta. Kulttuuri- ja taidealalla kehittyminen ja kasvu ovat saadun lausunnon mukaan elämän mittaisia prosesseja. Tulevaisuudessa elinehdoksi ennustettu elinikäinen oppiminen kohdentuu taiteilijoilla kuitenkin pääsääntöisesti yhteen spesifiin taiteen toimialaan eikä jatkuvaan ammatin ja työtehtävien vaihteluun. Asiantuntijalausunnossa on korostettu, että toistuva alan vaihto johtaakin helposti siihen, että mitään asiaa ei ehdi oppia kunnolla, mikä on omiaan heikentämään motivaatiota ja työhön sitoutumista.

Valiokunta viittaa lausunnossaan (SiVL 17/2017 vp — HE 106/2017 vp) hallituksen esityksestä talousarvioksi vuodelle 2018 esittämiinsä ehdotuksiin ns. taiteilija-allianssin toimintamallin kehittämisestä Suomessa. Siihen malliin sisältyvät jo ajatuksellisesti ne elementit työn, yrittäjyy-

den, koulutusmahdollisuuksien ja toimeentulon takuun toimivasta yhdistämisestä, jota koskevat vaatimukset työn laajamittainen murros tulevaisuudessa nostaa esiin useilla muillakin aloilla.

Ansiotyöhön käytettävän ajan arvioitu väheneminen merkitsee vapaa-ajan lisääntymistä. Seurauksena tästä luovien alojen merkitys kasvun ja työpaikkojen lähteenä korostuu. Kulttuuri ja luovat alat ovat jo koko Euroopan kolmanneksi suurin työllistäjä. Valiokunta pitää tärkeänä, että luovilla aloilla tartutaan tähän mahdollisuuteen. Yksi tätä edistävä konkreettinen askel on saadun lausunnon mukaan se, että Finpron ja Tekesin yhdistymisen kautta syntyvä Business Finland jatkossa tukisi täysimittaisesti luovien sisältöalojen tuotekehitystä ja vientiä (Creative Business Finland -malli.)

Mistä tulevaisuuden osaajat?

Ennustettu työn murros edellyttää tulevaisuuden osaamisen ja taitojen ennakointia. Suomalaisen koulutusjärjestelmän vahvuus on ollut mahdollisuuksien tarjoaminen jokaiselle heidän lähtökohtansa huomioiden. Valiokunta korostaa, että tämä on ainoa hyväksyttävissä oleva lähtökohta tulevaisuudessakin. Jokaisella pitää olla tasavertainen mahdollisuus osaamiseen, joka mahdollistaa oman elämän rakentamisen, vaikka työnteko ja työn merkitys yhteiskunnassa muuttuvatkin.

Varhaiskasvatuksessa ja perusopetuksessa luodaan henkinen osaamispohja, jonka varaan rakentuvat osallisuus yhteiskunnassa ja osallistuminen työmarkkinoille. Koulut ja oppilaitokset ovat menettäneet monopolinsa tietoon, jota on saatavilla kaikkialla. Tiedon rinnalla yhä tärkeämpää on erilaisten meta- ja perustaitojen oppiminen. Valiokunta korostaa varhaiskasvatuksen ja perusopetuksen merkitystä nimenomaan henkilökohtaisten opiskelutaitojen oppimisessa, sillä niihin liittyviä puutteita on asiantuntijalausuntojen mukaan hyvin vaikea enää paikata toisen asteen koulutuksessa. Peruskoulun uudet opetussuunnitelmat ovat valiokunnan arvion mukaan tältä osin ajantasaiset.

Peruskoulussa opitaan asiantuntijoiden mukaan oppimiseen tarvittava ajattelutapa ja saadaan valmennusta varsinaista tiedonhakua varten. Tässä korostuu nykypäivänä yhä enemmän ns. medialukutaito. Samoin korostuu kaikilla koulutuksen ja opiskelun tasoilla omaehtoisen ajattelun merkitys. Keskeistä on, että henkilö oivaltaa taitojen, teknologioiden ja tietojen suomat mahdollisuudet ja oppii käyttämään niitä hyväkseen.

Tulevia työtehtäviä ja ammatteja on vaikea ennustaa, mutta maailmalta löytyy asiantuntijoiden mukaan runsaasti arviointeja taidoista, joita tulevaisuuden työelämässä tarvitaan. Näitä ovat muun muassa yritteliäisyys, luovuus ja mielikuvitus, kommunikaatio-, yhteistyö-, ongelmanratkaisu- ja ajankäyttötaidot, taito soveltaa tietoja monipuolisesti, kyky kriittiseen ajatteluun ja analysointiin sekä taito ymmärtää kansainvälisyyttä ja monikulttuurisuutta ja kyky toimia siinä viitekehyksessä. Monimuotoistuvat uranäkymät korostavat myös muun muassa talousosaamista, arvon luomista ja toimimista verkostoissa. Valiokunta painottaa, että varsinaisen substanssiosaamisen merkitys on edelleenkin suuri työn saamisen ja sen osaamisen kannalta, mutta erikoistuvan työn tekemisen taidot opitaan yhä enemmän työpaikalla.

Myös perinteisinä säilyvissä työtehtävissä otetaan käyttöön uusia digitaalisia menetelmiä ja työkaluja, jotka muuttavat työn sisältöjä. Tämän vuoksi tarvitsemme jatkuvaa panostusta digitaitoihin.

Valiokunta korostaa, että annettava koulutus ei työn murroksessa saa heti menettää merkitystään. Meidän on jatkuvasti arvioitava kaikkien koulutusten sisältöjä ja niiden tuottaman osaamisen ajantasaisuutta. Toisaalta yksilön vastuu oman osaamisen ylläpitämisestä ja kehittämisestä korostuu yhteiskunnassa, jolle ovat ominaisia monenlaiset toimeentulon hankkimisen mallit.

Tulevaisuuskoulu, tulevaisuusajattelu keskiöön

Tulevaisuuskasvatukseksi kutsutaan kasvatussuuntausta, jossa tulevaisuusnäkökulmaa korostetaan tietoisesti koulukasvatuksen tiedollisissa, taidollisissa, toiminnallisissa ja emotionaalisissa sisällöissä niin, että oppijoille kehittyy valmiudet ottaa tulevaisuus huomioon tämän hetken päätöksenteossa. Tulevaisuudesta puhutaan nykyään koulujen opetussuunnitelmissa ja kehittämisstrategioissa, mutta siitä huolimatta tulevaisuuskasvatus ei ole asiantuntijalausunnon mukaan vakiinnuttanut asemaansa sen enempää peruskoulussa, toisen asteen oppilaitoksissa kuin korkeakoulutuksessakaan. Tällä hetkellä Suomessa toimii muutamia hankkeita, jotka pyrkivät tuomaan tulevaisuusajattelua ja ennakointia osaksi kouluopetusta. Näistä ns. tulevaisuuskoulun toiminta keskittyy ennen kaikkea peruskouluihin, joille se pyrkii tarjoamaan välineitä toteuttaa perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa niille määritettyä "tulevaisuustehtävää". Tulevaisuuden tutkimuskeskuksessa on hiljattain käynnistynyt UNESCO-hanke, jossa tulevaisuusopetuksen menetelmiä pyritään integroimaan lukio-opetukseen, minkä lisäksi keskuksessa on kehitetty jo vuosia tulevaisuudentutkimuksen menetelmien hyödyntämistä opintojen ohjauksessa. Sivistysvaliokunta pitää tärkeänä turvata kaikkien lasten ja nuorten tulevaisuusvalmiudet työn murroksessa. Hyvistä hankkeista tulee nyt edetä laajempaan toteuttamiseen.

Valiokunnan loppupäätelmät

Tulevaisuusselonteon toisessa osassa on tarkoitus rakentaa ratkaisuja ja politiikkavaihtoehtoja työn murrosta varten. Sivistysvaliokunta korostaa, että nämä vaihtoehtopohdiskelut ja politiikkavaihtoehtojen hakeminen voidaan rakentaa vain riittävän täsmällisen nykytilan analyysin pohjalle. Osana tätä on haettava kestävät ratkaisut nykyiselle nuorten ja aikuisten syrjäytymiskehitykselle.

Samoin on selkeästi tiedostettava elinikäisen oppimisen keskeiset pilarit ja niihin liittyvät nykyiset kehittämistarpeet varhaiskasvatuksesta ja peruskoulusta jatkuvaan ammatilliseen ja korkeakoulutukseen. Osaamispohjan rakentamiseen sekä koulutusjärjestelmän joustavuuden merkittävään lisäämiseen tähtäävien toimien tulee olla tärkeässä roolissa tulevaisuusselonteon jatkolaadinnassa. Käynnissä oleva työn murros kohdistaa Suomeen merkittäviä haasteita, mutta myös poikkeuksellisen mahdollisuuden, kunhan hyvinvointivaltion perusta ja tasa-arvo pystytään säilyttämään yhteisvastuuseen, korkeaan osaamiseen ja teknologiaan turvautuen.

Arvioitaessa jatkossa tarvittavia monenlaisia uusia taitoja tulee kiinnittää huomiota myös suomalaisen yhteiskunnan ja sen kansalaisten sivistyksen perustana oleviin ikiaikaisiin taitoihin ja kasvatustavoitteisiin. Tarvitsemme nyt ja edelleen laaja-alaisesti osaavia, aktiivisia, ahkeria ja vas-

tuuntuntoisia yhteiskunnan jäseniä. Se henkinen perusta, jolle nykyinen peruskoulu on rakennettu, ei valiokunnan arvion mukaan tule tältä osin muuttumaan.

VALIOKUNNAN PÄÄTÖSESITYS

Sivistysvaliokunta esittää,

että tulevaisuusvaliokunta ottaa edellä olevan huomioon.

Helsingissä 16.11.2017

Asian ratkaisevaan käsittelyyn valiokunnassa ovat ottaneet osaa

puheenjohtaja Tuomo Puumala kesk
varapuheenjohtaja Sanna Lauslahti kok
jäsen Li Andersson vas
jäsen Ritva Elomaa ps
jäsen Eeva-Johanna Eloranta sd
jäsen Jukka Gustafsson sd
jäsen Marisanna Jarva kesk
jäsen Kimmo Kivelä sin
jäsen Sari Multala kok
jäsen Mikaela Nylander r
jäsen Ulla Parviainen kesk
jäsen Pekka Puska kesk
jäsen Sami Savio ps
jäsen Jani Toivola vihr
jäsen Pilvi Torsti sd

Valiokunnan sihteerinä on toiminut

valiokuntaneuvos Kaj Laine